

2. Muzeum Archidiecezjalne

Dla działu numizmatyki otrzymano z parafii Lubin Legnicki dwie monety ośmiogroszowe z roku 1753 z napisem w otoku: Augustus III Rex Poloniae. Koszty konserwacji zabytków pokrywała Kuria Arcybiskupia.

Muzeum wystawiło zabytki sztuki sakralnej w budynku Kanonia 12, w zabytkowym „Orphanotropheum“ przy ul. Katedralnej 4 i w kościele św. Krzyża. Wśród zwiedzających były i wycieczki zagraniczne, przyprowadzone przez wrocławskich przewodników. Zwiedzający nie szczędzą ciepłych słów pod adresem Muzeum, np. w dniu 9 IX 1961: „Ks. F. Mączyński, Rektor P. Instytutu Polskiego w Rzymie — z podziwem i uznaniem“.

KS. STANISŁAW LIBROWSKI

REJESTRACJA ARCHIWALIÓW I STARYCH DRUKÓW NA TERENIE DIECEZJI WŁOCŁAWSKIEJ

W LATACH 1960—1962

II. SPRAWOZDANIE Z REJESTRACJI DOKONANEJ W LATACH 1961—1962*

1. NAWIĄZANIE DO POPRZEDNIEGO SPRAWOZDANIA

W pierwszym odcinku niniejszego sprawozdania¹ przedstawiłem nie tylko prace podjęte przy przeprowadzaniu wiadomej rejestracji w roku 1960, ale podałem również cel, plan i uwagi ogólne odnoszące się tego wysiłku w latach następnych (1961—1962).

Wskazałem tam, że głównym, chociaż odległym jeszcze, celem rejestracji ma być koncentracja archiwów partykularnych (dekanalnych, parafialnych i poklasztornych) z terenu wspomnianej diecezji do Archiwum Diecezjalnego we Włocławku; natomiast bliższym i bezpośrednim jej zamierzeniem jest przygotowanie do tego połączenia archiwów — poprzez zorientowanie dyrekcji Archiwum Diecezjalnego w aktualnych zasobach wspomnianych zbiorów, zabezpieczenie ich zawartości przed zniszczeniem i prywatną grabieżą, zanim nie zostaną ściągnięte do centrali diecezjalnej, wreszcie dostarczenie o nich badaczom naukowym tymczasowej informacji.

Zawartość starych i szczątkowych prowincjalnych bibliotek kościelnych (pokapitulnych, poklasztornych, dekanalnych i parafialnych), zarówno w dziedzinie rękopisów jak i starodruków, rejestruje dyrekcja Archiwum Diecezjalnego nie dla siebie, lecz dla Biblioteki Seminarium Duchownego we

* Referat wygłoszony na posiedzeniu Towarzystwa Naukowego KUL (Instytut Geografii Historycznej Kościoła w Polsce) w dniu 24 maja 1962 roku. Część 2.

¹ Por. *Archiwa, Bibliot. Kośc.* T. 5: 1962 s. 347—359.

Włocławku. Celem bezpośrednim spisywania jest i tu ogólna orientacja w tamtejszych zbiorach, zabezpieczenie oraz informacja, a dalszym — zamierzona koncentracja do zasobów wspomnianej księżnicy.

Jeżeli chodzi o sposób przeprowadzenia rejestracji, to końcową granicą czasową (*terminus ad quem*) dla druków pozostał także w latach 1961—1962 rok 1800, atoli dla archiwaliów (z roku 1863) i rękopisów bibliotecznych (z roku 1800) przeniesiono ją na rok 1900. Instrukcja przeprowadzenia kwerendy pozostała taka sama, jak w roku 1960, z tą różnicą, że ulepszono ją przez zastosowanie szczegółowszych podziałów akt. Kwerendę, jak poprzednio, wykonali w całości (pod kierunkiem profesora historii Kościoła w Polsce) studenci Seminarium Duchownego we Włocławku w ramach swej pracy wakacyjnej. Zakres terenowy rejestracji był różny w poszczególnych latach. W roku 1960 wzięto tylko 50 parafii, w roku 1961, istotnym dla kwerendy — 149 i w roku 1962, w którym wykańczano pracę — 43. W parafiach powstałych w XX wieku nie spisywano akt.

Na rok 1960 wyznaczono mniej miejscowości nie tylko dlatego, że był to rok próbny, lecz i z tego powodu, iż wybrane parafie były większe — przeważnie miejskie, siedzib dekanatów i bogate w historię. Wzięto je na pierwszy ogień, albowiem spodziewano się tam znaleźć więcej niż gdzie indziej akt, może nawet archiwalia po nieistniejących już konsystorzach foralnych (okręgowych) i kapitułach kolegiackich. Były to miejscowości: Błaszki, Brzeźnio, Burzenin, Chocz, Chodecz, Ciążeń, Czernikowo, Dąbie n/Nerem, Golina n/Wartą, Grzegorzew, Iwanowice, Izbica Kujawska, Kalisz — kolegiata NMP, Kazimierz Biskupi, Kleczew, Kłodawa, Koło, Konin, Kościelna Wieś pod Kaliszem, Kowal, Koźminek, Łądek, Lubień Kujawski, Lubotyń, Lubraniec, Mazowsze, Nieszawa, Opatówek, Piotrków Kujawski, Przedecz, Pyzdry, Raciążek, Radziejów, Russocice, Sieradz, Skulsk, Słupca, Służewo, Sompolno, Staw, Stawiszyn, Szadek, Ślesin, Tuliszków, Turek, Uniejów, Warta, Zagórów, Zduńska Wola — parafia Wniebowzięcia NMP i Złoczew. Kalisz brano tylko ze względu na bibliotekę tamtejszej kapituły, albowiem archiwalia z kolegiaty i kościoła św. Mikołaja już przedtem zostały przekazane do Archiwum Diecezjalnego. Z tej samej przyczyny nie czyniono żadnych poszukiwań w parafii św. Jana we Włocławku. Wszystkie uwzględnione w pierwszym roku kwerendy miejscowości, za wyjątkiem Kalisza i Zduńskiej Woli, są jednoparafialne. Z wyliczonych parafii powtórzono rejestrację w roku 1962 w miejscowościach: Czernikowo, Golina n/Wartą, Konin, Kościelna Wieś pod Kaliszem, Łądek, Przedecz, Zagórów i Zduńska Wola. Pozytywne wyniki przyniosły badania w Golinie, Koninie, Kościelnej Wsi, Łądku, Zagórowie i Zduńskiej Woli. Znalaziono tam więcej akt aniżeli w roku 1960 oraz wykonano ich spisy aż do roku 1900.

2. ZAKRES TERENOWY KWERENDY

a) Wykaz parafii zbadanych w roku 1961

Rejestracja przeprowadzona w roku 1961 objęła 149 następujących miejscowości: Bądkowo, Białków, Białotarsk, Bierzwienna, Blizanów, Błenna, Bobrowniki, Boleszczyn, Boniewo, Borków, Borystawice, Brdów, Broniewo, Bronisław, Broniszewo, Brudzew Kaliski, Budziszław Kościelny, Buczyna, Bytoń, Charłupia Mała, Charłupia Wielka, Chełmce, Chełmica Duża, Chełmno, Chlewo, Chocień, Chojne, Chwalborzyce, Ciechocin, Cienin Kościelny, Dąbie

Kujawskie, Dąbrowa Wielka, Dembe, Dębno Królewskie, Dęby Szlacheckie, Dobra, Dobrosołowo, Dobrów, Dobrzec, Dobrzejewice, Drużbin, Działyń, Dzierzbín, Giewartów, Giżyce, Godynice, Godziesze Wielkie, Goliszew, Gosławice, Goszczanów, Góra, Grabienice, Grabkowo, Grochowalsk, Grochowy, Grodziec, Grodzisko, Gruszczyce, Grzymiszew, Janiszew, Kamionacz, Kawnice, Kliczków Mały, Klonowa, Kłobia, Kłotno, Kłóbka, Kokanin, Koneck, Kosmów, Koszuty, Kościelec Kaliski, Kościelec Kolski, Kowalewo, Kramsk, Królików, Kruszyn, Krzymów, Licheń, Lisków, Lubanie, Lubomin, Lubstów, Lubstówek, Łążyn, Małanów, Małyń, Mąkolno, Męka, Młodojewo, Modzerowo, Morzysław, Myślíbórz, Niemysłów, Niewiesz, Nowogród, Osiek n/Wisłą, Osiek Wielki, Osiecin, Ostrowas, Ostroważ, Ostrowite Słupeckie, Pamięcin, Piątek Wielki, Pieczew, Połajewo, Psary, Racięcice, Rajska, Rososzyca, Rychnów, Sadlno, Sędzin, Sławsk, Stare Miasto, Stolec, Straszewo, Szpetal Górny, Szymanowice, Śmiłowice, Świerczyn, Świnice, Tłokinia, Trąbczyn, Tubądzin, Tykadłów, Umienie, Uników, Wąglczew, Wąsosze, Wienien, Wieniec, Wierzchy, Wilczyn, Wistka Szlachecka, Witowo, Wojków, Wola Pierowa, Wola-Trutowo, Wróblew, Wrząca Wielka, Wyszyna, Zadzuszniaki, Zadzim, Zakrzewo, Zbiersk, Zbrachlin, Zgłowiączka i Złotków.

Wszystkie wymienione miejscowości są jednoparafialne; tylko parafia Dobra jest miastem, wszystkie natomiast poza nią są wsiami lub osadami; żadna z nich nie jest siedzibą dekanatu.

b) Wykaz parafii zbadanych w roku 1962

Spis archiwaliów, rękopisów bibliotecznych i starych druków przeprowadzony w roku 1962 objął wyliczone niżej parafie: Brodnia, Brudzew Kolski, Brześć Kujawski, Czernikowo, Głuchów, Golina n/Wartą, Jeziorsko, Kalinowa, Karnkowo, Kikół, Konin, Korczew, Kościelna Wieś pod Kaliszem, Kościelna Wieś Kujawska, Kowale Pańskie, Kruszyn, Krzywosądz, Kuchary Kościelne, Łąd, Łądek, Lipno, Lisiec Wielki, Łowiczek, Mąkoszyn, Miłkowice, Orle, Ostrowite Lipnoskie, Pęczniew, Przedecz, Przespolew, Rychwał, Rzgów, Samarzewo, Siniarzewo, Skęczniew, Strzałków, Sumino, Śpicimierz, Tokary, Wielgie, Wilamów, Zagórów i Zduńska Wola.

Z wymienionych miejscowości miastami są: Brześć Kujawski, Golina n/Wartą, Konin, Lipno, Przedecz, Rychwał, Zagórów i Zduńska Wola; pozostałe parafie — to wsie i osady; siedzibami dekanatów są: Brześć Kujawski, Czernikowo, Konin, Lipno i Zagórów. Kwerendę w parafii Kruszyn powtórzono bez lepszych wyników w stosunku do roku 1961. W Brześciu Kujawskim i Lipnie, z których jeszcze przed rejestracją zabrano do Archiwum Diecezjalnego większą ilość akt, na skutek czego opuszczono te miasta w czasie spisu 1960 roku, kwerenda uzupełniająca w roku 1962 dała pewne rezultaty.

c) Wykaz parafii, w których wizytacji nie przeprowadzano

W parafiach erygowanych dopiero w XX wieku rejestracji nie przeprowadzono. Powstały one przeważnie w okresie międzywojennym (1918—1939), czy nawet po drugiej wojnie światowej, dlatego akta ich należą jeszcze do kancelarii parafialnych lub składnic a nie do archiwów. Na rękopisy biblioteczne, czy stare druki również nie można tam było liczyć. Jedynie mogły być brane pod uwagę jakieś wydawnictwa diecezjalne; atoli nie przedsięwzięto za nimi poszukiwań tymbardziej, że nawet w starych i dużych

parafiach napotkano ich znikomą ilość. Poniższy wykaz ułożono na podstawie ostatnich danych Kurii Diecezjalnej we Włocławku o liczbie i stanie parafii². W nawiasach padany jest rok erekcji nowych parafii. A oto one: Aleksandrów Kujawski (1918), Babiak (1918), Brąszewice (1919), Brzeziny (1920), Brzeźno (1956), Ciechocinek (1918), Dzierżawy (1958), Galew (1920), Kalisz — parafia św. Gotarda (1914), — parafia Miłosierdzia Bożego (1952), — parafia Opatrzności Bożej (1952), Michelin (1939), Rózinowo (1933), Siedlątków (reerekcja 1958), Włocławek — parafia Katedralna (1947), — parafia św. Stanisława (1922), — parafia Serca Jezusowego (1935), — parafia Najśw. Zbawiciela (1958), Zduńska Wola — parafia św. Antoniego (1949) i Zyгры (1921). Razem 20 parafii.

d) Ogólne zestawienie parafii

W roku 1960 opisano parafii 50, w r. 1961 — 149, w r. 1962 — 43; w r. 1962 powtórzono kwerendę w 8 miejscowościach z przydziału roku 1960 i w jednej parafii ze spisu roku 1961; w 20 parafiach nowych i w 2 dawnych spisu nie przeprowadzono; diecezja włocławska liczyła w latach 1960—1962 255 parafii³.

3. PLON REJESTRACJI

a) Parafie, w których nie znaleziono akt do roku 1900

W 41 miejscowościach odwiedzonych w latach 1961—1962 nie spotkano akt starszych ponad rok 1900. Tak podali kwerendziści i poświadczyli podpisami i pieczęciami księży proboszczowie, w wyjątkowych tylko wypadkach ich zastępcy — wikariusze. Kwerenda przeprowadzona w roku 1960 wszędzie wykazała stare akta; nic dziwnego — spisywano wtenczas tylko większe miejscowości. Jako przyczynę braku takich archiwaliów po parafiach podawano ogólnie — „nie ma“, albo z wyjaśnieniem — „wywiezione“ lub „zniszczone przez Niemców w czasie ostatniej wojny“. Są to następujące parafie: Białków, Bobrowniki, Broniewo, Chełmica Duża, Ciechocin, Dęby Szlacheckie, Działyń, Golszew, Grochowalsk, Kawnice, Kliczków Mały, Koneck, Korczew, Kościelec Kolski, Kościelna Wieś Kujawska, Lubomin, Lubstówek, Łążyn, Małyń, Mąkoszyn, Myślubórz, Orle, Osiek n/Wisłą, Osiek Wielki, Osiecin, Ostrowite Lipnoskie, Rossoszyca, Stolec, Strzałków, Szpetal Górny, Śpicimierz, Świerczyn, Wąglczew, Wielgie, Wieniec, Wola Pierowa, Wróblew, Wrząca Wielka, Zakrzewo, Zbiersk i Zgłowiączka.

Dodając liczbę 41 do 20 miejscowości wcale nie wizytowanych, otrzymujemy 61 parafii, w których kwerenda przyniosła wynik negatywny. Zatem tylko w 192 miastach i wsiach parafialnych omawianej diecezji znaleziono akta starsze od roku 1900.

Nie oznacza to, jakoby wymienione 41 parafie zupełnie nie posiadały swoich archiwów. Tak nie jest. Nie ma ich tylko na miejscu. Atoli, pomijając archiwalia zaginione, akta tych kościołów najczęściej znajdują się w rozmaitej liczbie w Archiwum Diecezjalnym we Włocławku, w archiwach państwowych, w urzędach stanu cywilnego (księgi metryczne z XIX wieku), w sąsiednich parafiach a także w rękach prywatnych.

² *Rocz. Diec. włocł.* 1962; *Kron. Diec. włocł.* T. 45 : 1962 s. 23.

³ Tamże.

b) Parafie posiadające dużo akt

Spośród wyliczonych 192 miejscowości — w 29 parafiach napotkano dużo, czy nawet bardzo dużo (jak na archiwa partykularne) akt, w 134 parafiach — średnią ilość archiwaliów i w 29 — mało czy bardzo mało akt. Oszacowanie to jest umowne. Przez dużo akt rozumiem znajdowanie się na parafii ponad 50 ksiąg lub fascykułów archiwaliów starszych od roku 1900, a przez mało akt — mniej niż 10 podobnych jednostek.

Za parafie mające dużo akt uznano następujące miejscowości: Borków, Brodnia, Brudzew Kaliski, Brudzew Kolski, Charłupia Wielka, Chlewo, Dembe, Grochowy, Grodzisko, Konin, Kościelec Kaliski, Królików, Łądek, Lisiec Wielki, Lisków, Młodojewo, Ostrowąs, Rajsco, Rychwał, Siniarzewo, Sławsk, Szymanowice, Wąsosze, Wilamów, Wilczyn, Witowo, Wojków, Zagórów i Zduńska Wola — parafia Wniebowzięcia NMP. Parafie spisywane w roku 1960 prawie wszystkie posiadają dużą liczbę akt.

c) Parafie posiadające małą ilość akt

Mało, czy nawet zupełnie mało, archiwaliów dawniejszych ponad rok 1900 spotkano w następujących parafiach: Boniewo, Bronisław, Byczyna, Charłupia Mała, Chełmce, Chełmno, Chocień, Czernikowo, Dąbie Kujawskie, Dobrzejewice, Głuchów, Goszczanów, Kikół, Kłobia, Kowalewo, Kruszyn, Krzymów, Miłkowice, Modzerowo, Przedecz, Przespolew, Racięcice, Samarzewo, Sumino, Trąbczyn, Umienie, Uników, Wola-Trutowo i Zadzuszniaki.

d) Archiwa partykularne według czasu i ogólnej specyfikacji zasobów

1° Pierwsza połowa XVI wieku

Tylko 3 parafie posiadają na miejscu archiwalia z pierwszej połowy XVI stulecia. Są to: Chełmce, mające kronikę parafialną z lat 1520—1840, Pamięcin z kościołem filialnym (do r. 1829 parafia) w Jastrzębnikach, gdzie akta zaczynają się od r. 1521 a metryki ciągłe od r. 1783 oraz Tykadłów, posiadający akta od r. 1521 i metryki ciągłe od r. 1757.

2° Druga połowa XVI wieku

W tej grupie są 2 parafie: Dembe, posiadające akta (dokument) od r. 1600, metryki ciągłe — własne od r. 1764 i dawnej parafii Zborów (od r. 1839 kościół filialny) od r. 1779 oraz Grodziec, mający dokumenty gospodarcze od r. 1589 a metryki ciągłe od r. 1809.

3° Pierwsza połowa XVII wieku

Do tej grupy parafii należą: Brudzew Kaliski z filią Lipe, mający akta od r. 1607 i metryki własne od r. 1796 a księgi metryczne dawnej parafii Lipe od r. 1790; Charłupia Wielka, posiadająca metryki ciągłe od r. 1608; Gیزیce, gdzie się znajdują akta od r. 1639 a metryki ciągłe od r. 1833; Łądek, w którym są akta od r. 1606 a księgi metryczne ciągłe (w miejscowym urzędzie stanu cywilnego) od r. 1862 oraz Niemysłów — z najstarszymi w terenie metrykami ciągłymi, mianowicie od r. 1605⁴.

4° Druga połowa XVII wieku

Z tego okresu już więcej akt zachowuje się po parafiach. W Brdowie akta klasztoru OO. Paulinów zaczynają się od r. 1655, kronika klasztorna

⁴ W Archiwum Diecezjalnym we Włocławku zdołano już zgromadzić z parafii znaczną ilość dawnych ksiąg metrykalnych. Najstarsza księga ochrzczonych pochodzi z parafii Ciążęń, i rozpoczyna się rokiem 1562, a więc jeszcze przed zakończeniem soboru Trydenckiego.

przechowuje się z lat 1748—1770, księgi metryczne parafii od r. 1713 i wykaz cudów doznanych przed obrazem Matki Boskiej z lat 1755—1841; w Charlupi Małej istnieją księgi metryczne od r. 1697; w Dobrzejewicach znajdują się od r. 1687 akta nieistniejącej parafii Złotoria, która jedynie z całego ówczesnego dekanatu bobrownickiego przeszła w r. 1818 z diecezji włocławskiej nie do diecezji plockiej ale chełmińskiej; w Grzymiszewie dokumenty istnieją od r. 1679 a metryki ciągle od r. 1775, w Kamionaczu zachowała się kronika kościoła od w. XVII a metryki ciągle od r. 1768; Kościelec Kaliski posiada księgi metryczne ciągle od r. 1690; w Ostrowasie istnieją metryki ciągle od r. 1668; wreszcie w Umieniu metryki niepełne znajdują się od r. 1667.

5° Pierwsza połowa XVIII wieku

Stulecie XVIII jest już bogato reprezentowane w archiwach parafialnych. Borków posiada akta od r. 1709, metryki ciągle od r. 1733 i kronikę kościoła spisana w r. 1763; Dobrzec ma księgi metryczne ciągle od r. 1746; w Giewartowie znajdują się metryki ciągle od r. 1740; w Kowalach Pańskich akta zaczynają się od r. 1737 a metryki ciągle od r. 1798; Lisków posiada księgi metryczne ciągle od r. 1728 a Morzysław od r. 1722; w Psarach metryki ciągną się od r. 1737, w Rzgowie akta od r. 1717 a metryki ciągle od r. 1820 i w Simarzewie także księgi metryczne od r. 1747; w Szymanowicach akta (dokument) zaczynają się z r. 1735 a metryki ciągle z r. 1797; w Tokarach akta istnieją od r. 1720 a metryki ciągle od r. 1808; w końcu parafia Złotków posiada księgi metryczne ciągle od r. 1743.

6° Druga połowa XVIII wieku

W tym okresie archiwa parafialne przedstawiają się następująco: Blizańów posiada metryki od r. 1768; Brodnia z filią Glinno (do początku XIX w. parafia) — księgi metryczne ciągle od r. 1791; Brudzew Kolski — także księgi od r. 1791; Chwałborzyce mają metryki ciągle od r. 1776 i opis obrazu Matki Boskiej z początku XIX w.; Cienin Kościelny posiada metryki ciągle od r. 1781; Dębno Królewskie — metryki od r. 1765; Dobra — księgi metryczne od r. 1759; Dobrosołowo ma akta od r. 1792 a metryki ciągle od roku 1808; Dzierzbinię posiada metryki ciągle od r. 1791 a Gosławice od r. 1753; w Grabkowie istnieją metryki luźne od r. 1759 i inne akta z XIX stulecia; Grodzisko ma księgi metryczne ciągle od r. 1765; Karnkowo posiada metryki od r. 1784 i kronikę parafii od w. XVIII; Kokanin przechowuje metryki ciągle od r. 1791, Kosmów od r. 1782, Królików od r. 1795, Lisiec Wielki od r. 1789; parafia Męka posiada akta (kopiarz dokumentów) od drugiej połowy w. XVIII; Nowogród przechowuje księgi metryczne od r. 1785, Ostrowąż — metryki ciągle od r. 1795 i Ostrowite Słupeckie także księgi od r. 1786; w Pęczniewie znajdują się akta od r. 1791 a metryki ciągle od r. 1805; w Rajsku zachowują się metryki ciągle od r. 1795, w Rychnowie od r. 1752, w Sędzinie — własne od r. 1808 i zniesionej na początku XIX stulecia parafii Kobielice od r. 1794, w Świniach od r. 1782, w Tłokini od r. 1779, w Wasoszu od r. 1795, w Wilamowie od r. 1762 i Wilczynie od r. 1786; Wyszyna posiada akta od r. 1784 a metryki ciągle od r. 1809; Zagórów ma księgi metryczne ciągle od r. 1795 a Zbrachlin — także od r. 1783.

7° Pierwsza połowa XIX wieku

Wiek XIX reprezentuje się najbogaciej w archiwach partykularnych. Parafia Bądkowo posiada księgi metryczne ciągle od r. 1811, Boleszczyń — także księgi od r. 1808, Bronisław — także od r. 1846 i Budzisław Kościelny —

takie same od r. 1808; w Bytoniu przechowują się metryki od r. 1800 ale ciągle występują dopiero od r. 1868; archiwum parafii Chlewo ma księgi metryczne ciągle od r. 1801, Chojne — także księgi od r. 1830, Dąbrowa Wielka — także od r. 1830, Drużbin — także od r. 1826, Godynice — także od r. 1826, Godziesze Wielkie — także od r. 1808, Golina n/Wartą — także od r. 1812, Góra — także od r. 1826, Grabienice — także od r. 1800, Grochowy — także od r. 1821, Gruszczycy — także od r. 1826, Janiszew — także od r. 1810, Jeziorsko — także od r. 1808, Kalinowa — także od r. 1826, Klonowa — także od r. 1838 i Kłotno — takie same od r. 1824; w Koninie znajdują się akta z XIX wieku a księgi metryczne ciągle od r. 1815; parafia Koszuty posiada metryki ciągle od r. 1818, Kramsk — także księgi od r. 1826, Krzywosądz — metryki od r. 1804, Licheń — metryki ciągle od r. 1808; w Lipnie znajduje się część archiwum tamtejszego dekanatu od r. 1824, lecz akta parafialne dopiero od r. 1867, przy czym brak tu ksiąg metrycznych; Lubanie ma u siebie metryki ciągle od r. 1806, Lubstów — akta od r. 1819 i metryki ciągle od r. 1854, Łowiczek — także metryki od r. 1808, Malanów — także od r. 1806, Młodojewo — także od r. 1808, Niewiesz — także od r. 1809, Piątek Wielki — także od r. 1818, parafia Pieczew posiada akta od r. 1801 a metryki ciągle od r. 1879, Połajewo — księgi metryczne od r. 1822 lecz ciągle dopiero od r. 1868, Rychwał — metryki ciągle od r. 1808, Skęczniew — także od r. 1808, Sławsk — także od r. 1809, Stare Miasto — także od r. 1808, Straszewo — także od r. 1843, Tubądzin — także od r. 1826, Wielenin — także od r. 1817, Wierzchy — także od r. 1826, Wistka Szlachecka — także od r. 1843, Witowo — księgi metryczne od r. 1849, Wojków — metryki ciągle od r. 1808; w Zadziemu znajdują się akta z XIX w. i metryki ciągle od r. 1808 a w Zduńskiej Woli — akta od r. 1805 i metryki ciągle od r. 1824.

8° Druga połowa XIX wieku

Dopiero z drugiej połowy XIX stulecia zachowały się archiwalia w następujących parafiach: Bierzwienna posiada metryki ciągle od r. 1874, Bienna — akta z drugiej połowy XIX w. i kronikę parafii od r. 1859, Boniewo — metryki od r. 1869, Borysławice — metryki ciągle od r. 1869, Brześć Kujawski — także metryki od r. 1862, Chocień — metryki od r. 1884 i kronikę parafii z lat 1897—1914, Dobrów — metryki ciągle od r. 1876, Kłóbka — także metryki od r. 1870, Kuchary Kościelne — także od r. 1850, Łąd — także od r. 1891 (w urzędzie stanu cywilnego w Łądku), Mąkolno — metryki ciągle od r. 1868, Sadlno — także akta od r. 1867 i Smiłowice — księgi metryczne od r. 1869.

4. UWAGI UOGÓLNIAJĄCE

Niektórzy z kwerendzistów prowadzili spisy aż w głąb wieku XX, ale kierownictwo ankiety akta te zaliczyło do zasobów kancelarii parafialnych, względnie do ich składnic a nie do archiwów.

W spisach ostatnich dwóch lat tylko w jednym wypadku natrafiono na akta dekanatu, mianowicie lipnoskiego z XIX w. i raz na resztki archiwum klasztoru — OO. Paulinów w Brdowie od XVII w. We wszystkich innych wypadkach spotykano się wyłącznie z aktami parafii istniejących i wygasłych, na miejscu lub w sąsiednich parafiach. I tak w Brudzewie Kaliskim znaleziono akta nieistniejącej parafii Lipe, w Brodni — dawniej parafii Glinno, w Dembem — zniesionej parafii Zborów, w Dobrzejewicach — zani-

klej parafii Złotoria, w Pamięcinie — wygasłej parafii Jastrzębniki i w Sędzinie — byłej parafii Kobielice. Z racji zarządzania przez jednego proboszcza dwiema parafiami — wykryto w Dębnie Królewskim pewne akta z parafii Osiek Wielki, w Młodojewie — parafii Koszuty, w Tokarach — sąsiedniej parafii Głuchów i odległej, leżącej aż w powiecie Radomsko, parafii Wielgomłyny. Archiwaliów proveniencji świeckiej nigdzie nie znaleziono.

Treść zasobów archiwów parafialnych jest bardzo różnorodna. Najwięcej zachowało się przekazów źródłowych dotyczących parafian. Są to akta odnoszące się do prowadzenia metryk, same księgi metryczne (najczęściej) i aneksy do nich, zwłaszcza do małżeństw. Atoli są parafie, w których metryk już nie zastano. Oprócz wymienionych występują akta dotyczące kościołów, filii, kaplic, ołtarzy, nabożeństw, bractw religijnych, inwentarze kościołów i beneficjów, sprawy gospodarcze, akta odnoszące się do cmentarzy, budowli kościelnych, plebanii, zarządzenia władz duchownych i świeckich.

Same księgi metryczne z okresu wyłącznego prowadzenia ich przez Kościół (do roku 1808) rozpoczynają się w różnych latach, przechowują się najczęściej nieciągłe, nieraz z dużymi lukami. Najstarsze (od roku 1605) zastano w parafii Niemysłów. Metryki dziewiętnastowieczne zaczynają się zwykle od roku 1808 albo 1826, a to w związku z przeprowadzoną w tym czasie w Księstwie Warszawskim i Królestwie Polskim reformą urzędów stanu cywilnego, oraz od roku 1867 — z racji zaprowadzania na tychże ziemiach we wspomnianych urzędach języka rosyjskiego. Czasem spotyka się indeksy (spisy, raptularze) osób ochrzczonych, zaślubionych i zmarłych wykonane do ksiąg metrycznych, które nie tylko już po parafiach ale może i w ogóle nie istnieją, jak w Grodzisku z lat 1690—1859, w Lubaniu 1709—1808 i w Męce 1715—1808. Nigdzie natomiast nie natrafiono na właściwe spisy (wykazy) parafian starsze od XIX wieku.

Wyliczone powyżej kroniki kościołów względnie parafii prawie nigdzie nie są poprawnie i prawidłowo prowadzone, ale bywają przeplatane załącznikami z dokumentów.

Z odpisami wizytacji generalnych kościołów i parafii spotykano się w archiwach parafialnych dość często; odnosi się to jednak do miejscowości dawnej archidiecezji gnieźnieńskiej a nie dawnej diecezji kujawskiej i pomorskiej (sprzed r. 1818). Pierwszymi chronologicznie są pewne wypisy lub wyciągi z *Liber Beneficiorum* arcybiskupa Łaskiego (w Pamięcinie, Tykadłowie i in.), który urzędy parafialne nazywają wręcz wizytacją, jakkolwiek taką w ścisłym znaczeniu tenże nie był.

5. NIEKTÓRE SZCZEGÓŁY

Z dokumentami mało się spotykano, zwłaszcza z pergaminowymi. W Dembem znaleziono dokument pergaminowy z r. 1600, w Grzymiszewie — także z lat 1679 i 1725. Papierowych było więcej i starsze, np. w Pamięcinie z lat 1521—1829, w Grodźcu od r. 1589, w Borkowie z czasu od XVIII do XX w. Kopiarzy widziano również mało. Pominąwszy księgi z odpisami zarządzeń władz duchownych i świeckich, częściej spotykane, na właściwe kopiarze dawnych przywilejów natrafiono tylko w Brdowie — kopiarz z XVII w. i w Męce — kopiarz z XVIII w.

Z przekazów dokumentacji technicznej podawano mało i rzeczy nowsze, od XIX w. (Choceń, Zduńska Wola). Zabytki sztuki po kościołach i plebaniach

nie były objęte instrukcją rejestracji, niemniej niektórzy kwerendziści je notowali (Brodnia, Pęczniew).

Oprócz szczegółów wymienionych wyżej w p. 3 d — interesujące mogą być jeszcze następujące przekazy archiwalne: w Brudzewie Kaliskim — akta bractwa św. Bibiany z XIX w., w Kowalach Pańskich — księga bractwa Szkaplerza św. od r. 1737, w Łądku — księga bractwa św. Józefa od r. 1724 (1606), w Liskowie — akta bractwa Różańca św. od XVIII w., w Rzgowie — księga arcybractwa św. Anny od r. 1717, w Tłokini — akta bractwa św. Rocha i św. Rozalii z XIX w., w Trąbczynie — księga bractwa Szkaplerza św. od XVII w. i in.

6. RESZTKI BIBLIOTEK PARAFIALNYCH I DRUKI DIECEZJALNE

W przeciwieństwie do pierwszego roku rejestracji (1960) — w latach 1961—1962 w kilku tylko miejscach natrafiono na ślady dawnych bibliotek parafialnych i poklasztornych, znajdując tam nieproporcjonalnie małą liczbę książek w porównaniu z wykazami podawanymi przez wizytacje kościelne XVI—XVIII w. I tak w Łądku spisano 61 starodruków (zapewne po Cystersach z Łądu, którzy i tą parafią zarządzali), w Męce — 35, w Chlewie — 23, w Borkowie kilkanaście, w Charlupi Małej kilka; a więc wszystkie na terenach dawnej archidiecezji gnieźnieńskiej. Na Kujawach prawie niczego nie znaleziono, co można w ten sposób wytłumaczyć, że już wcześniej resztki poszukiwanych zbiorów zostały zabrane do Biblioteki Seminarium Duchownego we Włocławku.

Nie więcej spotkano druków nowych — w postaci rubrycel, schematyzmów i *Kroniki Diecezji Kujawsko-Kaliskiej (Włocławskiej)*. Rubrycele i schematyzmy znajdują się w znacznej liczbie w Borkowie, Drużbinie i Kowalach Pańskich a roczniki *Kroniki* — w Boleszczynie, Borkowie, Dobrej, Drużbinie i Kowalach P., czyli w miejscowościach małych, gdzie ocalały w czasie wojny przed zniszczeniem.

7. OCENA WYKONANIA PRACY PRZEZ KWERENDZISTÓW

Z tego powodu, że instrukcja rejestracji w latach 1961—1962 została ulepszona, a jeszcze więcej — iż spisujący zabytki nabrali wprawy w pracy kwerenda archiwalna i biblioteczna w roku 1961 wypadła lepiej aniżeli w 1960, a w roku 1962 — najlepiej.

Z wynikiem dobrym została wykonana praca w latach 1961—1962 w następujących parafiach: Bierzwienna, Blizanów, Boleszczyn, Broniszewo, Charlupia Wielka, Chojne, Dembe, Dobrosołowo, Godynice, Golina n/Wartą, Grabkowo, Grochowy, Grzymiszew, Jeziorsko, Kamionacz, Karnkowo, Kokanin, Konin, Królików, Kuchary Kościelne, Łąd, Licheń, Lipno, Lisiec Wielki, Lubanie, Malanów, Młodziejewo, Niemysłów, Ostrowąs, Psary, Rajsko, Samorzewo, Siniarzewo, Skęczniew, Szymanowice, Tłokinia, Tokary, Tykadłów, Wąsosze, Wilamów, Wilczyn i Witowo.

Ze skutkiem bardzo dobrym została przeprowadzona kwerenda w wymienionych latach w następujących miejscowościach: Bądkowo, Borków, Brodnia, Brudzew Kaliski, Chlewo, Dobra, Klonowa, Kościelec Kaliski, Kowale Pańskie, Łądek, Lisków, Męka, Pamięcin, Pęczniew, Sławsk, Straszewo, Wojków i Zagorów.

8. ZAKOŃCZENIE

Spisy archiwaliów i starych druków zostały wykonane w trzech egzemplarzach. Dwa z nich znajdują się w ręku kierownika ekspedycji a trzeci u zainteresowanych księży proboszczów. Na ich podstawie zredagowano w sposób ogólny oba sprawozdania. Natomiast szczegółowe wyniki tego mozolnego i szeroko zakrojonego wysiłku będą ogłoszone w większej pracy.

S u m m a r i u m

DE CONFECTIONE ALBI ARCHIVALIUM VETUSTIORISQUE TYPOGRAPHIAE EXEMPLARIUM INTRA FINES DIOECESIS VLADISLAVIENSIS ANNIS 1960—1962 FACTA

II. RELATIO DE ALIBI CONFECTIONE ANNIS 1961—1962 PERACTA

Haec relatio an. 1961—62 secunda pars est eiusdem relationis anni 1960, quae superiore tomo (5) nostrorum Commentariorum typis mandata est. Prima secta pars huius commentationis non solum notat quomodo relata sint in album anno 1960 digerenda acta sed etiam missi ad scientiam pertinentis negotii, finis, dispositio observationesque communes, delineantur.

In ambitu 255 paroeciarum ad Vladislaviensem dioecesim pertinentium, cum an. 1960, experimenti causa, 50 tantum paroeciae hac descriptione tenerentur, at vero an. 1961, qui huic operi praecipuus fuit, iam 149, anno autem exhauriendi laboris 1962 paroeciae 43 albo recensitae erant. In 20 paroeciis XX saeculo conditis ac 2 veteribus, quarum acta iam pridem Dioecesano Archivo Vladislaviensi mandata erant, nulla in album relatio facta est. In 8 paroeciis an. 1960 exploratis et in an. 1961 una descripta, an. 1962 recensio iterata est.

In 41 paroeciis, quas adierunt, qui album conficiebant, acta an. 1900 superantia non sunt reperta; quarum acta sive, omnino perierunt, praesertim ultimo bello, sive iam in Archivo Dioecesano manent, sive ab archivis Civitatis aut magistratibus status civilis (libri matricularum) tenentur, sive in finitimis paroeciis sunt, sive penes singulares cives inveniuntur.

Loci 192 numerantur, qui vetustiora acta possident, quorum 29 magnam, 134 mediocrem, 29 parvam actorum copiam habent. Quod ad tempus attinet, insunt paroeciis archivalia: priorem mediam partem XVI aevi illustrantia, quorum libri matricularum saepius ab an. 1605 continuantur (paroecia Niemysłów). Paroeciarum archiva continent plura: plurimi sunt libri matricularum, non desunt libri ecclesiarum, sacrarum functionum, piarum sodalitatum, rerum oeconomicarum et fabricae ecclesiasticae.

Exstantes olim paroeciarum et abolitorum monasteriorum bibliothecae in dioecesi nostra praebent tantum reliquias. Pauca etiam exemplaria typographica dioecesi Vladislaviensi obnoxia inventa sunt.

Cuius albi negotia, ab sacrorum alumnis an. 1961 praestita, usu iam percepto, praestantiora quam an. 1960, praestantissima an. 1962 evaserunt.

Ex collatis tempore exarandi albi descriptionibus, duae relationes interim confectae sunt, quae die 24 mensis mai 1962 anni uti acroases, cum Societatis scientiarum Maximi Catholici Lycei Lubliniensis conventus ageretur, recitatae sunt. Quod autem hac in re scientiae investigatione singillatim repertum sit, olim locupletiore commentatione in lucem dabitur.